O‘QITUVCHINING KASBIY-PEDAGOGIK REFLEKSIYA ASOSIDA O‘Z PEDAGOGIK MAHORATI IMKONIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISHI

Zokirova Zoxidaxon
Andijon davlat pedagogika instituti, Pedagogika fakulteti, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 4-bosqich, 409-guruh talabasi
E-mail: zohidaasriddinova450@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy-pedagogik refleksiyasi uning pedagogik mahoratini takomillashtirishning ichki mexanizmi sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi refleksiyaning mohiyati, turlari va bosqichlarini aniqlash hamda ularni o‘qituvchining kundalik faoliyatiga tatbiq etish yo‘llarini asoslashdan iborat. Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyoslash va umumlashtirish usullari qo‘llanildi. Natijada refleksiyaga asoslangan mahoratni rivojlantirishning to‘rt bosqichli modeli, uni amalga oshirish vositalari va baholash mezonlari taklif etildi.*

Kalit so‘zlar: *kasbiy-pedagogik refleksiya, pedagogik mahorat, boshlang‘ich ta’lim, o‘z-o‘zini tahlil, refleksiv kundalik, kasbiy rivojlanish, o‘qituvchi kompetentligi.*

Аннотация. *В статье профессионально-педагогическая рефлексия учителя начальных классов рассматривается как внутренний механизм совершенствования его педагогического мастерства. Цель исследования – раскрыть сущность, виды и этапы рефлексии и обосновать пути их применения в повседневной деятельности учителя. Использованы методы теоретического анализа, сравнения и обобщения научно-педагогической литературы. В результате предложены четырёхэтапная модель развития мастерства на основе рефлексии, средства её реализации и критерии оценки.*

Ключевые слова: *профессионально-педагогическая рефлексия, педагогическое мастерство, начальное образование, самоанализ, рефлексивный дневник, профессиональное развитие, компетентность учителя.*

Abstract. *The article analyses the professional and pedagogical reflection of a primary school teacher as an internal mechanism for improving pedagogical skill. The aim of the study is to clarify the essence, types and stages of reflection and to justify ways of applying them in the teacher’s everyday practice. Methods of theoretical analysis, comparison and generalisation of the scientific and pedagogical*

literature were used. As a result, a four-stage model of reflection-based skill development, the tools for implementing it and evaluation criteria are proposed.

Keywords: *professional and pedagogical reflection, pedagogical skill, primary education, self-analysis, reflective journal, professional development, teacher competence.*

Kirish

Bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish masalasi bevosita o‘qituvchi shaxsi va uning kasbiy tayyorgarligi bilan bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunida pedagog xodimlarning malakasini muntazam oshirib borish ularning asosiy majburiyatlaridan biri sifatida belgilangan [1]. Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri ekani ta’kidlanadi [2]. Biroq malaka oshirish kurslari va metodik seminarlar o‘qituvchiga tayyor bilim beradi, xolos; bu bilim uning shaxsiy amaliyotiga aylanishi uchun o‘qituvchining o‘zi o‘z faoliyatini anglashi, tahlil qilishi va qayta qurishi zarur. Aynan shu jarayon pedagogik fanda «kasbiy-pedagogik refleksiya» deb ataladi.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida bu masala ayniqsa dolzarb. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar o‘qishga bo‘lgan munosabatni, o‘quv faoliyati ko‘nikmalarini va o‘ziga bo‘lgan ishonchni aynan shu davrda shakllantiradi. O‘qituvchining darsdagi har bir qarori – savolni qanday qo‘yishi, xatoga qanday munosabat bildirishi, sust o‘zlashtiruvchi bolaga qanday yondashishi – bola taqdirida uzoq iz qoldiradi. Shuning uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun o‘z harakatlarini muntazam tahlil qilib borish shunchaki foydali odat emas, balki kasbiy mas’uliyatning bir qismidir.

Amaliyotda esa ko‘pchilik o‘qituvchilar, ayniqsa faoliyatining dastlabki yillaridagi yosh mutaxassislar, darsni tahlil qilishni asosan tashqi nazorat – rahbariyat yoki metodist kuzatuvi bilan bog‘laydi. Natijada o‘z-o‘zini tahlil qilish rasmiy hujjat to‘ldirishga aylanib qoladi va kasbiy o‘sishga xizmat qilmaydi. Mazkur maqolaning maqsadi kasbiy-pedagogik refleksiyaning mohiyati, tuzilishi va bosqichlarini ochib berish hamda uni boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining pedagogik mahoratini takomillashtirish vositasiga aylantirish yo‘llarini asoslashdan iborat.

Tadqiqotda ilmiy-pedagogik va psixologik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, turli mualliflar yondashuvlarini qiyoslash, umumlashtirish va modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Asosiy qism

«Refleksiya» atamasi lotincha «reflexio» – «ortga qaytish», «aks etish» so‘zidan olingan bo‘lib, shaxsning o‘z fikrlari, harakatlari va holatiga tashqaridan nazar

tashlashi, ularni anglashi va baholashini bildiradi. Pedagogikada bu tushunchani ilmiy asoslab bergan dastlabki mualliflardan biri J. Dyui bo‘lib, u refleksiv tafakkurni har qanday e’tiqod yoki bilimni uning asoslari va oqibatlari nuqtai nazaridan faol, izchil va puxta ko‘rib chiqish sifatida ta’riflagan [4]. Dyui fikricha, tajribaning o‘zi hali o‘rganish emas; tajriba ustida o‘ylash orqaligina u bilimga aylanadi.

D. Shyon kasbiy faoliyatdagi refleksiyaning ikki turini ajratib ko‘rsatgan: «harakat jarayonidagi refleksiya» (reflection-in-action) va «harakatdan keyingi refleksiya» (reflection-on-action) [5]. Birinchisi o‘qituvchining dars davomida vaziyatni tezkor anglab, rejani o‘zgartira olishida namoyon bo‘ladi: masalan, o‘quvchilar topshiriqni tushunmayotganini sezib, darhol boshqa misol yoki ko‘rgazmali vositaga o‘tishi. Ikkinchisi dars tugagach, nima bo‘lgani, nima uchun shunday bo‘lgani va keyingi safar nimani o‘zgartirish kerakligi ustida o‘ylashni anglatadi. Keyingi tadqiqotlarda bularga uchinchi tur – «harakatdan oldingi refleksiya», ya’ni darsni rejalashtirish bosqichida ehtimoliy qiyinchiliklarni oldindan ko‘ra bilish ham qo‘shiladi.

Rus psixologlari I.N. Semyonov va S.Yu. Stepanov refleksiyaning to‘rt shaklini ajratgan: intellektual (fikrlash usullarini anglash), shaxsiy (o‘zini shaxs sifatida anglash), kommunikativ (boshqalar uni qanday qabul qilishini anglash) va kooperativ (birgalikdagi faoliyatdagi o‘rnini anglash) refleksiya [12]. N.V. Kuzmina esa pedagogik faoliyat tuzilmasida loyihalash, konstruktiv, tashkilotchilik, kommunikativ va gnostik komponentlarni ajratib, aynan gnostik (bilish) komponent – o‘z faoliyati natijalarini tahlil qilish qobiliyati – o‘qituvchi professionalizmining yuqori darajasini belgilashini ko‘rsatgan [10]. L.M. Mitina o‘qituvchining kasbiy rivojlanishini o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini baholash va o‘z faoliyatini ongli ravishda qayta qurish jarayoni sifatida talqin qiladi; uning fikricha, refleksiyasiz o‘qituvchi kasbiy «moslashuv» bosqichida to‘xtab qoladi va ijodiy rivojlanish bosqichiga o‘ta olmaydi [11].

Refleksiya jarayonining tuzilishini tushuntirishda D. Kolbning tajriba orqali o‘rganish sikli keng qo‘llaniladi: aniq tajriba – kuzatish va mulohaza – mavhum tushunchalar shakllantirish – faol tajriba o‘tkazish [6]. G. Gibbs bu siklni amaliyotchilar uchun yanada aniqlashtirib, olti bosqichli refleksiv siklni taklif qilgan: tavsif, his-tuyg‘ular, baholash, tahlil, xulosa va harakat rejasi [7]. F. Kortxagen o‘qituvchilarni tayyorlash uchun ALACT modelini ishlab chiqqan: harakat – harakatga ortga nazar – muhim jihatlarni anglash – muqobil harakat usullarini yaratish – sinab ko‘rish [9]. S. Brukfild esa «tanqidiy refleksiya» uchun to‘rt «linza»ni taklif qiladi: o‘qituvchining o‘z avtobiografiyasi, o‘quvchilar nigohi, hamkasblar fikri va ilmiy adabiyot [8]. Bu yondashuv o‘qituvchini faqat o‘z taassurotiga tayanib xulosa chiqarishdan saqlaydi.

Pedagogik mahorat tushunchasiga kelsak, o‘zbek pedagogikasida u o‘qituvchining kasbiy bilimlari, pedagogik texnika, kommunikativ madaniyat va ijodkorlikning yaxlit birligi sifatida qaraladi; zamonaviy pedagogik texnologiyalarni egallash ham mahoratning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi [3]. Mahorat bir marta egallanadigan holat emas, u doimiy harakatdagi jarayondir. Yuqoridagi nazariyalar shuni ko‘rsatadiki, aynan refleksiya bilim va tajribani mahoratga aylantiradigan bo‘g‘in vazifasini bajaradi: o‘qituvchi o‘z darsini tahlil qilmasa, yillar davomida bir xil xatolarni takrorlashi, ya’ni o‘n yillik tajriba o‘rniga bir yillik tajribani o‘n marta takrorlashi mumkin.

Demak, kasbiy-pedagogik refleksiyani o‘qituvchining o‘z pedagogik faoliyati maqsadlari, mazmuni, usullari va natijalarini, shuningdek o‘zining kasbiy shaxsiy sifatlarini ongli ravishda tahlil qilish, baholash va shu asosda faoliyatini maqsadli qayta qurish qobiliyati va jarayoni sifatida ta’riflash mumkin.

Natijalar va muhokama

Nazariy tahlil natijalarini umumlashtirib, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining pedagogik mahoratini refleksiya asosida takomillashtirishning to‘rt bosqichli modeli taklif etildi. Model Kolb, Gibbs va Kortxagen sikllarining umumiy mantiqiga tayanadi, biroq boshlang‘ich ta’lim amaliyotiga moslashtirilgan.

1-bosqich – tajribani qayd etish. O‘qituvchi darsdan so‘ng 10–15 daqiqa ichida eng muhim holatlarni qisqa yozib qo‘yadi: rejadagi qaysi qism amalga oshdi, qaysi biri o‘zgardi, o‘quvchilar qayerda faol bo‘ldi, qayerda qiziqish so‘ndi. Bu bosqichda baho berilmaydi, faqat faktlar yoziladi. Asosiy vosita – refleksiv kundalik.

2-bosqich – tahlil va anglash. O‘qituvchi qayd etilgan holatlarning sabablarini izlaydi. Bunda Brukfild «linzalari»dan foydalanish maqsadga muvofiq: o‘z taassuroti bilan birga o‘quvchilarning fikri (masalan, dars oxirida «Bugun nima yoqdi? Nima qiyin bo‘ldi?» degan oddiy savollar yoki rangli kartochkalar orqali), hamkasbning kuzatuvi va metodik adabiyotdagi tavsiyalar solishtiriladi. Natijada muammoning haqiqiy sababi aniqlanadi: masalan, o‘quvchilar passivligi mavzuning qiyinligidan emas, balki ko‘rsatmalarning juda uzunligidan kelib chiqqan bo‘lishi mumkin.

3-bosqich – muqobil yechimlarni loyihalash. Aniqlangan sabab asosida o‘qituvchi kamida ikki-uch muqobil usulni o‘ylab chiqadi va ulardan birini keyingi darsda sinab ko‘rish uchun tanlaydi. Bu bosqich «harakatdan oldingi refleksiya» bilan bog‘lanadi: dars rejasiga «agar o‘quvchilar ... qilsa, men ... qilaman» shaklidagi zaxira qadamlar kiritiladi.

4-bosqich – sinab ko‘rish va natijani baholash. Yangi usul darsda qo‘llaniladi, natija yana qayd etiladi va sikl qaytadan boshlanadi. Shunday qilib, refleksiya bir martalik harakat emas, balki uzluksiz kasbiy o‘sish spiraliga aylanadi.

Modelni amalga oshirish uchun quyidagi vositalar tavsiya etiladi: refleksiv kundalik yuritish; darsni (ota-onalar va ma'muriyat roziligi bilan) audio yoki video yozib olib, keyin tahlil qilish; hamkasblar bilan o'zaro dars kuzatish va tahlil qilish; pedagogik portfolio shakllantirish; o'quvchilardan muntazam qayta aloqa olish; metodbirlashma doirasida «muvaffaqiyatsiz dars» holatlarini ochiq muhokama qilish. So'nggi vosita ayniqsa muhim, chunki xatoni yashirish madaniyati refleksiyaning eng katta to'sig'idir.

O'qituvchi refleksiv faoliyatining rivojlanganlik darajasini baholash uchun quyidagi mezonlar taklif etiladi: motivatsion mezon – o'z faoliyatini tahlil qilishga ichki ehtiyoj va uni tashqi nazoratsiz amalga oshirish; kognitiv mezon – refleksiya turlari va usullarini bilish, dars natijalari sabablarini to'g'ri aniqlay olish; faoliyat mezoni – tahlil natijalarini dars rejasiga va usullarga real o'zgarish sifatida kiritish; shaxsiy mezon – o'z xatolarini xotirjam qabul qilish, tanqidga ochiqlik, o'ziga xolis baho bera olish. Ushbu mezonlar bo'yicha past, o'rta va yuqori darajalarni ajratish mumkin: past darajada o'qituvchi muvaffaqiyatsizlik sababini asosan tashqi omillarda (o'quvchilar, sharoit) ko'radi; o'rta darajada o'z xatosini tan oladi, lekin tizimli o'zgarish kiritmaydi; yuqori darajada esa tahlil doimiy odatga aylanib, faoliyatning izchil takomillashuviga olib keladi.

Muhokama qilinadigan muhim jihat shundaki, refleksiya o'z-o'zini ayblashga aylanib ketmasligi kerak. Gibbs siklida his-tuyg'ular bosqichining alohida ajratilishi bejiz emas: o'qituvchi o'z hissiyotini tan olib, keyin xolis tahlilga o'tishi lozim. Shuningdek, refleksiya faqat muammolarga emas, muvaffaqiyatlarga ham qaratilishi kerak – nima uchun aynan shu dars yaxshi o'tganini tushunish uni takrorlash imkonini beradi. Yosh o'qituvchilar uchun esa refleksiyani ustoz-murabbiy bilan birgalikda boshlash, ya'ni kooperativ refleksiyadan individual refleksiyaga bosqichma-bosqich o'tish samaraliroq hisoblanadi.

Taklif etilgan model talabalarning pedagogik amaliyoti davomida ham qo'llanishi mumkin. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari amaliyot kundaligini faqat o'tilgan darslar ro'yxati sifatida emas, balki refleksiv kundalik shaklida yuritsa, ular mehnat faoliyatini allaqachon shakllangan o'z-o'zini tahlil qilish ko'nikmasi bilan boshlaydi.

Xulosa

O'tkazilgan nazariy tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, kasbiy-pedagogik refleksiya o'qituvchining bilim va tajribasini pedagogik mahoratga aylantiruvchi ichki mexanizm bo'lib, usiz tajriba mexanik takrorlanishga aylanadi. Ikkinchidan, refleksiya harakatdan oldin, harakat jarayonida va harakatdan keyin amalga oshiriladi hamda intellektual, shaxsiy, kommunikativ va kooperativ

shakllarda namoyon bo‘ladi. Uchinchidan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun taklif etilgan «qayd etish – tahlil – loyihalash – sinab ko‘rish» modeli refleksiyani kundalik amaliyotga aylantirish imkonini beradi. To‘rtinchidan, refleksiv faoliyat darajasini motivatsion, kognitiv, faoliyat va shaxsiy mezonlar asosida baholash mumkin.

Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan modelning samaradorligini boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari va pedagogik amaliyotdagi talabalar ishtirokida tajriba-sinov orqali tekshirish rejalashtirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni: 23.09.2020-yildagi O‘RQ-637-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. — URL: https://lex.uz/docs/5013007 (murojaat sanasi: 15.11.2026).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5712-son Farmoni. 29.04.2019 // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. — URL: https://lex.uz (murojaat sanasi: 15.11.2026).
3. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent : O‘qituvchi, 2004. — 104 b.
4. Dewey J. How We Think. — Boston : D.C. Heath & Co., 1910. — 224 p.
5. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. — New York : Basic Books, 1983. — 374 p.
6. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984. — 256 p.
7. Gibbs G. Learning by Doing: A Guide to Teaching and Learning Methods. — Oxford : Further Education Unit, Oxford Polytechnic, 1988. — 129 p.
8. Brookfield S.D. Becoming a Critically Reflective Teacher. — San Francisco : Jossey-Bass, 1995. — 296 p.
9. Korthagen F.A.J. Linking Practice and Theory: The Pedagogy of Realistic Teacher Education. — Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2001. — 320 p.
10. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. — М. : Высшая школа, 1990. — 119 с.
11. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. — М. : Флинта; МПСИ, 1998. — 200 с.
12. Семёнов И.Н., Степанов С.Ю. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвития личности // Вопросы психологии. — 1983. — № 2. — С. 35–42.